
БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

О. В. Войтов

викл. кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту
МВС України, канд. юрид. наук

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, класифікація, система.

Слідчі (розшукові) дії є основним засобом встановлення фактичних даних, що мають значення для розкриття та розслідування правопорушень. Їх дієвість забезпечується державним примусом. Це означає, що під час провадження слідчих (розшукових) дій учасники судочинства, які здійснюють кримінальний процес, наділені повноваженнями, метою яких є обмеження прав і свобод громадян. Належне і законне застосування державного примусу в межах кримінального провадження забезпечують функції прокурорського нагляду та судового контролю при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. Теоретичне визначення та осмислення системи негласних слідчих дій буде сприяти подальшому розвитку наукових положень відповідного напрямку, що, безумовно, позначиться на розвитку цього інституту кримінального процесу.

Серед учених з кримінального процесу до сьогодні триває дискусія щодо місця нових слідчих дій в системі кримінального процесу. Дослідженню відповідних категорій присвячено багато праць українських і російських учених у галузі кримінального процесу. Цим питанням приділено певну увагу у роботах В. С. Зеленецького та Л. М. Лобойка [1, с. 40–51; 2, с. 89–118; 3, с. 275–296; 4, с. 184–189;], С. А. Шейфера [5, с. 72–76], В. П. Шибіка [6, с. 252–268], В. Т. Нора та М. Є. Шумили [7, с. 549–627] та ін. Незважаючи на значущі здобутки вказаних вчених у визначеному напрямі, їх увага, як правило, зосереджувалася на загальних питаннях слідчих дій в кримінальному судочинстві. Окрім того, ці дослідження виконувалися в часи дії КПК України 1960 року. Відповідно, комплексних досліджень механізму провадження слідчих (розшукових) дій у вітчизняній теорії кримінального процесу не здійснювалося, що є необхідним у зв'язку з прийняттям КПК України у 2012 році.

Тому, *метою статті слід вважати отримання теоретичного результату, який має містити положення, що дозволять в науці кримінального процесу визначити поняття, систему та класифікацію негласних слідчих (розшукових) дій.*

У кримінальному судочинстві для розуміння слідчих (розшукових) дій як правової категорії велике значення має систематизація наукових знань. Увесь обсяг слідчих дій,

© О. В. Войтов

передбачений чинним законодавством, розглядається не як випадковість, а як системне утворення, в якому кожна слідча (розшукова) дія є елементом певної системи. А. Б. Соловйов з цього приводу зауважує, що «... успіх у розкритті злочинів багато в чому залежить від вчасного проведення і тактично правильного поєднання слідчих дій ... Надзвичайно важливо виявити закономірності в їх проведенні і на цій основі сформулювати щодо виконання слідчих дій умови функціонування їх системи, дотримання яких забезпечує повноту, всебічність і об'єктивність дослідження обставин злочину» [8, с. 103]. Систему слідчих дій утворюють усі дії, які визначені законодавцем як слідчі, що критично сприймається деякими вченими. На їх думку, вся сукупність слідчих дій складається з двох груп [9, с. 191]:

1) «традиційні» або «усталені», стосовно яких науковці одноставно дотримуються погляду про їх належність до системи слідчих дій: допит (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта); пред'явлення для впізнання; слідчий експеримент; огляд; обшук; освідування; експертиза;

2) «нетрадиційні» або «дискусійні», стосовно яких тривають дискусії теоретиків та практиків з приводу з'ясування процесуального «статусу» таких дій як огляд трупа, пов'язаною з ексгумація, отримання зразків для експертного дослідження, негласні слідчі (розшукові) дії.

Визначена система дозволяє розробити обґрунтовану класифікацію слідчих (розшукових) дій. Це є необхідною умовою розвитку науки і використання її рекомендацій на практиці. Класифікація ж, у свою чергу, допомагає виявити такі важливі властивості системного об'єкта дослідження як його внутрішня впорядкованість і організованість, тому що можливість класифікації об'єктів свідчить про наявність певних зв'язків між ними. Класифікація має велике значення для всебічного пізнання досліджуваного об'єкта, а в багатьох випадках вона має і практичне значення для розробки змісту майбутніх законів. Наукове і практичне значення класифікації слідчих (розшукових) дій полягає в можливості встановлення дій, що належать до слідчих, виявлення взаємозв'язків між окремими процесуальними діями, а також відмінностей між ними.

З урахуванням розвитку суспільства та права, встановлення демократичної і незалежної держави законодавець України в чинному КПК значно розширив засоби збирання доказів у кримінальному провадженні шляхом закріплення в ньому загальної процедури проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Законодавець, на нашу думку, мав діяти відповідно до послідовності, яку розробив професор С. А. Шейфер. Відповідно до цієї концепції має відбуватися наступна система дій: виявлення потреб практики в новому пізнавальному заході; визначення необхідності існування цього заходу в рамках передбачених чинним законом процесуальних дій; теоретичне узагальнення практики, визначення доцільності нормативної регламентації нового заходу; легалізація заходу — доповнення закону новими слідчими (розшуковими) діями [5, с. 72–76]. Але в сучасних умовах розвитку кримінального судочинства зазначені етапи потребують уточнення і деякого спрощення. Це зумовлено тим, що законодавець у чинному КПК України визначає конкретну систему, підстави і загальний порядок слідчих дій. З урахуванням зазначеного, виникнення нових процесуальних дій має включати такі етапи: виявлення потреб практики в новому пізнавальному заході; розробка теоретичної моделі, яка має відповідати вимогам загальних положень КПК України щодо слідчих дій та іншого законодавства, і теоретичній основі науки

кримінального процесу; законодавче закріплення регламентації зазначеної дії і розробка наукового тлумачення впроваджених пізнавальних заходів.

Однією з новел КПК України 2012 року є передбачення в системі кримінального процесу негласних слідчих (розшукових) дій. Групова сутність цих дій тісно пов'язана зі змістом поняття оперативно-розшукової діяльності, що визначена в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, відповідно до ст. 8 цього Закону, прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання та розгляд відповідних клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді та інші питання їх проведення регулюються згідно з положеннями глави 21 КПК України з урахуванням особливостей щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення та підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, обумовлених специфікою мети їх проведення [10]. Саме тому для визначення дефініції негласних слідчих (розшукових) дій необхідно з'ясувати мету їх провадження.

Згідно з положеннями чинного КПК України, система негласних слідчих дій включає: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд та виїмку кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних мереж (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); контроль за вчиненням злочину (ст. 271); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275). Виходячи з наведеного переліку процесуальних дій, їх метою є отримання фактичних даних, що використовуються в доказуванні на досудових і судових стадіях кримінального провадження. А саме, проведення цих дій забезпечує отримання інформації про осіб, предмети, документи, аудіо-, відеоінформації, отриманої під час здійснення контролю за особою, місцем та інших дій, факти та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

У зв'язку з тим, що негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, при дослідженні негласних дій ми будемо увагу звертати лише на їх відмінності порівняно з гласними діями.

Науково обґрунтована класифікація негласних слідчих (розшукових) дій є необхідною для розвитку процесуальної науки, практичного осмислення і подальшого використання її досягнень на практиці. Значення класифікації полягає в тому, що вона становить теоретичне підґрунтя для детальної розробки процедури кожного з видів негласних слідчих (розшукових) дій, визначає для практичних працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду орієнтири щодо кола учасників такого провадження, підстави і загальні правила їх проведення.

Законодавець поділяє негласні слідчі (розшукові) дії на дві групи залежно від характеру і ступеня обмеження права особи на приватність:

- 1) пов'язані з втручанням у приватне спілкування;
- 2) інші негласні слідчі (розшукові) дії.

До першої групи належать: 1) аудіо-, відеоконтроль особи; 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції; 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем. Законодавець визначає спілкування осі як передавання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб. Втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, коли учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним (ст. 258 КПК).

До другої групи належать: 1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; 2) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; 3) спостереження за особою, місцем або річчю; 4) аудіо-, відеоконтроль місця; 5) контроль за вчиненням злочину; 6) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 7) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження.

З огляду на зазначене можна класифікувати негласні слідчі (розшукові) дії, які потенційно можуть обмежувати конституційні права та свободи громадянина на окремі групи, що пов'язані з правом:

1) на свободу та особисту недоторканність (ст. 260 КПК — аудіо-, відеоконтроль особи; ст. 267 КПК — обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; ст. 271 КПК — контроль за вчиненням злочину; ст. 274 КПК — негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження);

2) на таємне листування, телефонні розмови, телеграфу та іншу кореспонденцію (ст. 261 КПК — накладення арешту на кореспонденцію; ст. 262 КПК — огляд і виїмка кореспонденції; ст. 263 КПК — зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; ст. 264 КПК — зняття інформації з електронних інформаційних систем; ст. 268 КПК — установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; ст. 271 КПК — контроль за вчиненням злочину; ст. 274 КПК — негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження);

3) на недоторканність житла та на приватну власність (ст. 267 КПК — обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; ст. 271 КПК — контроль за вчиненням злочину; ст. 274 КПК — негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження);

4) на свободу вибору місця мешкання та пересування (ст. 260 КПК — аудіо-, відеоконтроль особи; ст. 269 КПК — спостереження за особою, річчю або місцем; ст. 270 КПК — аудіо-, відеоконтроль місця; ст. 271 КПК — контроль за вчиненням злочину);

5) на економічну та інформаційну безпеку (ст. 261 КПК — накладення арешту на кореспонденцію; ст. 262 КПК — огляд і виїмка кореспонденції; ст. 263 КПК — зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; ст. 264 КПК — зняття інформації з електронних інформаційних систем; ст. 268 КПК — установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; ст. 271 КПК — контроль за вчиненням злочину; ст. 274 КПК — негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження).

Відповідно до ст. 22 Конституції України, права і свободи людини і громадянина, що використовувалися під час класифікації вище, не є вичерпними. Отже, у наступних дослідженнях слід приділити увагу іншим критеріям.

Таким чином, слід визначити, що негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, метою яких є отримання (збирання), перевірка фактичних даних про факт і методи, які не підлягають розголошенню у конкретному кримінальному провадженні. Такий висновок має початковий характер і для повного теоретичного осмислення ця категорія потребує подальшого дослідження.

1. Зеленецький В. С. Дослідче провадження за заявами і повідомленнями про злочини (Проект КПК України. Особлива частина. Розділ шостий) / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Весы Фемиды. — 2000. — № 1(13). — С. 40–51.
2. Зеленецький В. С. Проект Закону України «Про порядок прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини» / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Питання боротьби зі злочинністю. — Вип. 3. — Х.: Право, 1999. — С. 89–118.
3. Зеленецький В. С. Правова регламентація дослідчого процесу в проекті КПК України / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Наук. вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту МВС України. — 2000. — № 2. — С. 275–296.
4. Зеленецький В. С. Проблеми правової регламентації дослідчого кримінального процесу у Проекті КПК України / В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко // Концепція формування законодавства України. — Запоріжжя: Запорізький держ. ун-т, 2000. — С. 184–189.
5. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. — М.: Юрлитинформ, 2001. — 208 с.
6. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: [підручн. для юрид. вузів] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. — К.: Либідь, 1992. — 489 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / М. Є. Блудиніна, В. І. Бояров та ін.; за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шуміло. — К.: Юстиніан, 2012. — 1224 с.
8. Соловьев А. Б. Система следственных действий как средство уголовно-процессуального доказывания (проблемы уголовного процесса и криминалистики) : науч.-метод. пособ. / А. Б. Соловьев. — М.: Юрлитинформ, 2006. — 216 с.
9. Лобойко Л. Н. Уголовно-процессуальное право: учеб. пособ.: [курс лекций] / Л. Н. Лобойко. — Х.: Одиссей, 2007. — 672 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII [із змінами, внесеними згідно із Законом № 406-VII (406-18) від 04.07.2013 р.] [Електронний ресурс]. — Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>.